

ANNEMARIE ROS

HET
*W*ONDER
VAN HET
*D*OOORDEN

HarperCollins

Voor het papieren boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2025 Annemarie Ros
Omslagontwerp: Villa Grafica
Omslagbeeld: © Abigail Miles / Arcangel Images
Zetwerk: ZetSpiegel B.V., Best
Druk: ScandBook UAB, Lithuania, met gebruik van 100% groene stroom

ISBN 978 94 027 1906 2
ISBN 978 94 027 7587 7 (e-book)
NUR 301
Eerste druk november 2025

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC.
® en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met ® zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Elk ongeoorloofd gebruik van deze publicatie om generatieve kunstmatige-intelligentietechnologieën (AI-technologieën) te trainen is uitdrukkelijk verboden. De exclusieve rechten van de auteur en de uitgever worden hierbij niet beperkt. HarperCollins maakt tevens gebruik van de rechten onder Artikel 4(3) van de Digital Single Market Directive 2019/79 en het uitvoeren van tekst- en datamining op deze publicatie is niet toegestaan.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

Straks zal ik mijn graf betreden.

Kaarsvet druipt over mijn vingers, terwijl ik luister naar het vertrouwde Latijnse geprevel. De woorden dringen niet tot me door.

Tijdens de mis kruipt de kou van de kerkvloer via mijn blote voeten omhoog om zich te huisvesten in mijn rug. Wierook prikkelt mijn neus. Door de dikke muren van de Sint-Maartenskerk wordt de drukte van de stad buitengesloten. Maar de rust hierbinnen weerspiegelt mijn innerlijk niet. Vanbinnen worstel ik met de keuzes die ik in het verleden heb gemaakt, welke ertoe hebben geleid dat ik hier nu sta. Eerlijk gezegd kan ik nauwelijks geloven dat deze mis speciaal voor mij wordt gehouden. Dat het me gelukt is om hier te zijn. Om mijn nieuwe toekomst tegemoet te gaan.

Ik recht mijn rug. De hitte van het kaarsvet pijnigt mijn handen, maar ik laat niets merken, houd mijn ogen strak vooruit gericht. Ondertussen voel ik de ogen van mijn familie in mijn rug prikken. Mijn zusje dat zoveel moeite heeft om me los te laten. Mijn vader die zo hard heeft gestreden om dit mogelijk te maken, terwijl hij niet eens wist waarom ik hier eigenlijk heen wilde. Was er geen andere manier? Is dit écht de juiste weg?

Een pastoor komt op me af om de kaars over te nemen en me het crucifix te overhandigen. Het eikenhouten kruis met blinkende

koperen randen en bloemmotieven is zwaar, ik heb moeite het met de draagstaf rechtop te houden. *'Haec requies mea in seculum seaculi,'* zingen we – dit is voor altijd mijn rustplaats – terwijl we in processie vanuit het schip van de kerk door de toren linksaf over het kerkhof naar mijn laatste rustplaats lopen.

Met iedere stap komt mijn einde dichterbij. We lopen tot ik voor de opening van mijn kluis sta: een klein bakstenen gebouw tegen een van de zijbeuken van de kerk. Ik kniel zodat ik de zegening kan ontvangen. De handen van de pastoor op mijn hoofd voelen warm aan terwijl hij een gebed uitspreekt. Als ik overeind kom, hef ik aarzelend het lied aan: *'De profundis clamavi ad te, Domine; Domine exaudi vocem meam.'* Vanuit de diepte roep ik tot u Heer; Heer, hoor mijn stem. Ik voel de sprenkeling van wijwater op mijn gezicht, mijn ogen net op tijd gesloten. Mijn nieuwe onderkomen ondergaat hetzelfde ritueel. Ik overhandig het crucifix aan de pastoor die de mis leidt en stap de kleine ruimte binnen.

De man spreekt de Bijbelverzen uit. Even vinden mijn ogen de zijne. Lees ik daar medelijden? Onbegrip? Zijn blik maakt me zenuwachtig, toch probeer ik overtuiging uit te stralen.

Hier heb ik zelf voor gekozen.

Terwijl de muur steen voor steen wordt dichtgemetseld, sterven de laatste woorden weg: *'Requiescat in pace, amen.'* Mogen zij rusten in vrede, amen. In de tijd die ik nog heb zoek ik, door de steeds kleiner wordende opening, naar bekenden tussen de gezichten in de menigte, die veel groter is dan ik had verwacht. Ik herken sommige mensen uit mijn dorp, Aduard. De schouders van mijn zus en vader hangen. Hun lippen staan strak. Het is mijn taak om ze met een knikje gerust te stellen, en dat doe ik dan ook trouw. Maar eigenlijk heb ik hún bevestiging dat alles goed zal komen hard nodig. Ook mijn Groningse nicht Hendrikje is gekomen. Plotseling zie ik nog een bekend gezicht, een dat ik uit duizenden herken. Ik bevries onmiddellijk. Ik zoek nog een keer, maar het is verdwenen. Heb ik me vergist?

Veel tijd om erbij stil te staan heb ik niet, want de laatste steen van de muur wordt gelegd. Mijn masker glijdt af. Vanaf nu behoor ik niet meer tot de buitenwereld.

1

Niet lang na het dichtmetselen van de muur is de inkuizingsceremonie voorbij. De mis was net als een begrafenis. Dezelfde liederen, dezelfde Bijbelteksten, dezelfde ingetogen sfeer. Voorgoed begraven in mijn nieuwe thuis.

Mijn familie is zonder mij naar huis gegaan. Het liefst had ik hun nog een kus gegeven of ze stevig tegen me aan gedrukt. Hoe zullen zij het hebben ervaren? Het zal mij in ieder geval zwaar vallen om geen onderdeel meer van ons gezin te zijn. Zelfs de zeldzame ruzietjes ga ik missen.

Ik heb geen idee hoelang ik daar aan de grond genageld sta, starend naar de dichtgemetselde muur. Ik wrijf met mijn vingers over mijn schouders, mijn nek en bovenarmen. Traag vloeit de spanning van de afgelopen periode uit mijn lijf. Mijn hartslag vertraagt. 'Het is goed zo,' fluister ik, terwijl ik mijn armen om mijn middel sla. Nu ben ik veilig. Waar voor de meeste mensen de dood een afscheid is, is het voor mij de hoop op een nieuw begin.

Langzaam breng ik mezelf in beweging, er is geen enkele reden tot haast. Tijd heeft vanaf nu een andere betekenis. Mijn dagen zullen anders zijn. De ochtenden word ik geacht aan mijn Bijbelstudie en arbeid te wijden. In de middag zal ik de mensen die aan mijn raam komen bijstaan. Als ze komen, tenminste.

Ik word me bewust van de stilte in mijn vertrek. Het meeste geluid van buiten is weggefallen: de drukte van de markt, het geklop van de timmerlieden, het gekakel van de kippen die om de stadsboerderijen rondom de markt scharrelen. Ik merk dat ik nieuwsgierig ben naar mijn zogenaamde graf, de kluis waar ik vanaf nu in woon. De ruimte is sober ingericht. Al is dat niet zo vreemd, ik heb niet voor niets een armoedegeloofte afgelegd. Een tafel, twee stoelen. Op tafel staan een houten bord en een kom. Een aantal talgkaarsen staat klaar om aangestoken te worden. Op de grond, bedekt met vers stro waarmee de kou van de grond een beetje wordt tegengehouden, een biezen mandje vol met naaigerei. De temperatuur is nu redelijk comfortabel – het voorjaar staat op het punt om door te breken – maar ik vraag me af of dit in een strenge winter afdoende zal zijn. En of ik dat volhoud, zo op mijn blote voeten. In de hoek staat een houten emmer met een plankje erop; daar zal ik voortaan mijn behoefte in doen. Ik trek mijn neus op. In Aduard hadden we tenminste een fatsoenlijke kuil in de grond.

Dit benedenvertrek heeft twee ramen, eentje in de deur naar de kerk en een gericht op de markt. Naast het buitenraam bevindt zich een houten trap, die naar mijn slaapvertrek leidt. Als eerste loop ik naar het raam in de deur. Het kijkt uit op een altaar van de Sint-Maartenskerk. Deze parochiekerk is groter dan de Sint-Walburgkerk, maar ze staan al tientallen jaren gebroederlijk naast elkaar. Maar waar de Sint-Maartenskerk de kerk van het volk is, vertegenwoordigt de Sint-Walburgkerk de bisschop van Utrecht. Vanuit daar bestuurt de prefect van Groningen, namens de bisschop van Utrecht, onze stad.

Ik voel even aan de deur om te kijken of hij meegeeft, maar natuurlijk zit hij op slot. Ene vader Wiebrandus heeft de sleutel; ik ken hem niet, hij schijnt nieuw te zijn bij de Sint-Maartenskerk. Een jonge pastoor nog, die vader Theodoricus – het hoofd van de kerk – sinds kort ondersteunt. Ik heb een glimp van hem opgevangen tijdens

de mis. Ik zal hem vast nog wel ontmoeten. Naast de deur hangt voortdurend een brandende kaars, waaraan ik mijn eigen kaarsen kan aansteken. Ik pak een van de kaarsen van de tafel en probeer het uit. De walm die ervanaf komt stinkt vanwege het dierlijke vet. He-
laas heb ik geen kaarsen van bijenwas, zoals in de kerk. Ik neem me voor om te vragen of ik die ook kan krijgen. Het is tenslotte een klein vertrek.

Hoog boven het altaar in het midden van de kerk hangt een levensgroot crucifix. Christus' gezicht is op mij gericht. De doornenkroon boort zich in Zijn voorhoofd, waardoor het bloed rijkelijk over Zijn gezicht stroomt.

Ik heb zo vaak in het schip van deze kerk gestaan, mijn blik gedachteloos op dit kruis gericht. Het lijkt een heel andere betekenis te krijgen nu ik vanuit mijn cel in de zijbeuk naar Hem kijk. Net alsof Christus mij aankijkt. Zou Hij weten waarom ik hier ben? Moet ik me voor Hem ook anders voordoen? Vlug kijk ik van Hem weg.

Aan dit binnenraam zal mijn biechtvader met me komen praten. Vader Theodoricus, ook wel vader Dirk genoemd. Er is me verteld dat hij me regelmatig zal bezoeken om me geestelijk te ondersteunen. Hij zal eerst willen controleren of ik een goede recluse ben. Hopelijk is hij niet al te streng. Mijn vingers glijden als vanzelf om de gladde, vochtige spijlen. Direct worden mijn handen nog kouder. Deze tralies bieden weinig bescherming tijdens de gesprekken met mijn biechtvader, laat staan tegen vreemde ogen die mijn vertrek in de gaten willen houden. Of mij. Gelukkig bevindt het raam zich op ooghoogte, waardoor alleen de bovenste helft van mijn vertrek zichtbaar is en kerkgangsters alleen mijn gezicht kunnen zien. Ik draai me om en zie het buitenraam op dezelfde hoogte, met daarnaast een kleine nis in de muur, waar mijn Mariabeeld staat. Ik vermoed dat dit in hun blikveld is.

Ik bestudeer weer de kerkruimte en probeer bij het spaarzame licht van de ramen en wat kaarsen een indruk te krijgen van hoe de

kerk eruitziet vanuit mijn kluis. Gelukkig zijn de ramen in deze nieuwe rode bakstenen kerk groter dan die van de oude tufstenen kerk. Desondanks is het donker en hangt er een mysterieuze sfeer.

Ik had verwacht dat mijn biechtvader me al wel bezocht zou hebben. Ik had hartstochtelijk gepleit om vader Dirk als biechtvader te krijgen. Nadat mijn vader een goed woordje voor me had gedaan, werd hij daadwerkelijk aan mij toegewezen. Een oudere man, niet meer helemaal van deze wereld en volledig toegewijd aan zijn geloof in God. Het lijkt me gemakkelijk om hem om de tuin te leiden. Ja, ik heb een kans van slagen, zolang ik maar genoeg tijd krijg.

Ik laat de spijlen los en veeg mijn handen af aan mijn tuniek om vervolgens het andere raam, met uitzicht over het plein, te inspecteren. Een zwart gordijntje met een verfijnd gaatjespatroon hangt strak dichtgetrokken, zodat het me beschermt tegen mensen van buitenaf. Ik, daarentegen, kan wel naar buiten kijken. Als je er dicht op staat, is het gaatjespatroon open genoeg om erdoorheen te kunnen kijken. In stilte dank ik de kerk voor dit gebruik. Het gordijn helpt mij onzichtbaar te zijn, iets waar ik erg naar verlang. Heel even trek ik het gordijn op – de zwarte wol voelt ruw aan mijn vingers en neemt de laatste restjes vocht van mijn handen op. De menigte op de Brede Merct is verdwenen. De luiken voor het raam staan open en laten de geur van de markt binnen. De stank van de stad staat in schril contrast met de frisse geur van het platteland waar ik vandaan kom. Thuis zou ik het voorjaar al in de lucht ruiken. De houten luiken kan ik dichtdoen met een houten balkje dat de luiken op zijn plaats houdt. Zoiets ingenieus heb ik nooit eerder gezien.

Graven omringen de kerk, met ertussenin een pad dat naar het plein loopt. Nog niet zo lang geleden was Groningen een dorp met zijn eigen markt van vrije boeren met grote boerderijen, gelegen rondom twee brinken. De ene brink, het plein waar ik nu op uitkijk, heet tegenwoordig de Brede Merct en ligt pal tegen de Sint-Maartenskerk en de Sint-Walburgkerk aan. De stad is inmiddels uitgegroeid

tot meerdere buurtschappen of kluften, waar de boerderijen in opgeslokt zijn.

Weer bezie ik de markt, op zoek naar dat ene gelaat. Maar de stedelingen hebben het gewone leven alweer opgepakt, alsof ik niet besta. Voor de Groningse bevolking, de stadgers, is het nieuw, zo'n recluse in hun midden, weggestopt in een kluis aan de Sint-Maartenskerk. De bedoeling is dat ik een belangrijk deel van hun leven word, maar op dit moment voel ik me vooral een buitenstaander. Hoelang zal het duren voordat ze mij accepteren?

Genoeg. Het gordijntje glipt uit mijn vingers, golft wat heen en weer en hangt dan weer stil. Dit venster is mijn belangrijkste levenslijn met de buitenwereld. Dit raam biedt perspectief. Ik besluit de luiken open te houden als het weer het toelaat.

Wederom valt mijn blik op het kleine Mariabeeld in de nis vlak naast het buitenraam. Ik doe een stap naar voren zodat ik recht in haar ogen kijk. Ze staan wijd open, alsof ze alles in haar omgeving in zich op willen nemen. Maar die omgeving ben ik, wij zijn tot elkaar veroordeeld. Haar huid is lichttroze met prachtige blosjes, haar dunne lippen zijn felrood. Bloost ze omdat ik haar bestudeer? Ik weersta de neiging om mijn ogen neer te slaan en volg met mijn vingertoppen de golvende donkerblonde haren die op haar schouders rusten. Als vanzelf glijdt mijn hand door mijn eigen lichtbruine loshangende haren.

Mijn ademhaling vertraagt. De moeder van Christus waakt nu over mij. Hoe ik ook over het geloof denk, met al zijn rijkdom en overdaad, Maria verdient mijn respect. Haar kan ik vertrouwen. Ik buig mijn hoofd en sla een kruis. 'Wees mij tot een voorbeeld,' verzoek ik haar zachtjes.

Met de kleine kandelaar in mijn hand neem ik de houten trap naar boven, waarbij ik moet bukken zodat ik me niet stoot. De bedompte lucht in mijn slaapvertrek drukt zwaar op mijn borst. Hier is geen raam om frisse buitenlucht binnen te laten. Het weinige licht van beneden kan deze verdieping haast niet bereiken.

In de hoek ligt een klein stromatras met een paardendecken, keurig opgevouwen. Het kleed voelt ruw, maar gelukkig hoef ik niet op een harde plank te liggen. Tegen de muur staat een tafel met een stoel. Er ligt ook een klein boekje. Met een paar stappen sta ik bij de tafel. Als vanzelf omklemmen mijn handen het bekende leer terwijl mijn vingers de bloempatronen op het omslag volgen. Dit is het psalter dat ik van mijn vader heb gekregen. Hierin staan alle psalmen uit het Oude Testament. Plotseling kan ik me niet langer inhouden en rolt de ene na de andere traan over mijn wangen. God, wat zal ik vader missen. En Anna, mijn lieve zusje. Wat heb ik in vredesnaam gedaan? Waar ben ik aan begonnen? Ik ben hier nog geen uur, maar ik voel me nu al verlaten.

2

Die eerste nacht in de kluis slaap ik onrustig. Het bed ligt oncomfortabel; het is niet de luxe die ik gewend ben. Uiteraard word ik geacht om, net als de monniken, een sober leven te leiden. Maar ik heb me al vaak genoeg afgevraagd of zij zich achter de kloostermuren niet gulzig aan allerlei weelde tegoed doen. Tegenwoordig laten sommige kloosters hun sobere leefregels steeds meer los. Mijn vader en ik waren dan ook verheugd dat het nieuwe klooster van Aduard tot de orde van de cisterciënzers behoorde, die dat gelukkig niet doen en de leefregels van Benedictus volgen: ora et labora – zij leggen zich toe op bidden en werken. Ik heb dan ook besloten om me als religieuze figuur te richten op soberheid. Geen vlees, geen zuivel, eenvoudige kleding, geen schoenen aan mijn voeten. En een dienend karakter aan te nemen.

De geluiden van de nacht komen me vreemd voor. De stemmen van mannen die dronken uit een taverne komen, wind die langs de toren van de kerk raast, een hond die in de verte blaft. Voor het eerst in mijn leven woon ik midden in een stad, en in een bakstenen gebouw. Ik mis de roep van de nachtvogels op het platteland van Friesland. Net wanneer ik lijk toe te geven aan mijn slaap, bereikt een zacht gefluister mijn oor. Komt het van beneden? Ik zit rechtop en spits mijn oren. Staat er werkelijk iemand bij het raam of is het

enkel de vermoeidheid? Nee, daar is de stem weer. Wie waagt het om op dit uur langs de graven te lopen?

‘Margaretha.’

Anna! Ik stap gehaast uit bed, sla de deken om mijn grove linnen ondergoed en sluip de trap af. Behoedzaam trek ik het gordijntje opzij, waardoor ik recht in het gezicht van mijn zusje kijk.

‘Margaretha, wat ben ik blij je te zien! Ik was bang dat je al sliep. Het was zo moeilijk vanmiddag om je achter die muur te zien verdwijnen. Ik moest even horen of alles goed met je is.’ Ze ziet er bezorgd uit, met warrige haren die vermoedelijk in haast bijeen zijn gebonden.

De tranen die over haar wangen rollen, raken mij. Voorzichtig steek ik mijn arm door het raam om ze van haar gebruinde wangen te vegen. Anna pakt mijn hand vast en vlecht haar ruwe vingers in die van mij. Ik voel het eelt van het vele huishoudelijke werk dat ze, net als ik, heeft moeten doen. Het is slechts een kwestie van tijd voordat het mijne zal verdwijnen.

Eindelijk weet ik iets uit te brengen. ‘Anna, wat doe je hier? Het is veel te laat!’ Als er een nieuwe golf van tranen komt, heb ik meteen spijt van mijn uitval.

‘Ik ben bij Hendrikje gebleven, hier in de stad.’

‘Waarom ben je niet met vader naar huis gegaan? We hebben het hierover gehad. Je hoeft niet verdrietig te zijn.’

Mijn zusje begint steeds harder te huilen. ‘Kon het nou echt niet anders?’

Ik voel haar angst, herken die ook bij mezelf, maar ik kan er niet aan toegeven. Ik moet sterk zijn. ‘Anna, je moet je hierbij neerleggen. Je kunt niet zomaar midden in de nacht naar me toe komen, dat is niet veilig. We kunnen elkaar toch spreken als je mijn eten en mijn was brengt? We komen hier wel uit.’ Dat zal ook wel moeten, denk ik bij mezelf. Langzaam trek ik mijn hand terug en kijk ik haar indringend aan. ‘We blijven zusjes, jij en ik, ook al zit ik hier en

woon jij met vader in Aduard. Ga nu. Straks komen de pastoors hun gebeden opzeggen. Probeer nog wat te slapen voordat je moet opstaan. Morgen is weer een zware werkdag, dus je hebt je krachten nodig.’

‘Ja, maar ik ga morgen naar huis en dan ben jij daar niet meer. Je komt ook niet meer terug. En ik... ik ben nu alleen.’ Met die woorden veegt ze haar laatste tranen weg en loopt bij me vandaan, via het kerkhof de markt over en een van de zijstraten in.

Ik snap het niet. Ook al is ons gezin niet meer wat het was – van vier naar drie en nu naar twee – zij heeft tenminste vader nog. Dan ben ik toch degene die alleen is?

Ik doe een poging haar na te kijken, maar raak haar snel kwijt in de duisternis. De maan biedt haar bescherming door achter de wolken te duiken. Ik laat het gordijn zakken en tuur door de gaatjes het marktplein over. De gebouwen zijn nauwelijks van elkaar te onderscheiden.

Ik zou graag zo blijven staan, maar ik heb mijn slaap hard nodig. Morgen is mijn eerste echte dag als de nieuwe recluse van Groningen. Het is een heiligendag, ik kan me alleen niet herinneren welke van de vele. Ik heb al mijn wilskracht nodig voor mijn taak. Gevoelens, die van mijn zus of die van mij, staan me alleen maar in de weg.

De volgende ochtend hoor ik vanuit mijn slaapvertrek dat er al iemand in de kerk aanwezig is om die in gereedheid te brengen, voetstappen weerklinken hol in de grote ruimte. Snel kleed ik me aan, om vanaf mijn plek in de kluis aan de mis deel te nemen. Ik wil niet te laat zijn. Met moeite steek ik een kaars aan bij mijn Maria-altaar, mijn handen trillen van de zenuwen voor mijn eerste mis. Weer heb ik last van de stank.

Ik nestel me voor het raam terwijl ik kijk hoe een pastoor door de kerk schuifelt. Vanwege het vroege uur dringen er weinig geluiden van buiten de kerk binnen. Groningen is nog niet ontwaakt, in tegen-

stelling tot Gods dienaren. Zelfs de handelaren zijn nog niet aangekomen op de markt.

Vanuit het schip van de kerk schrijdt een aantal pastoors naar voren, richting het koor. Hun lange rokken verbergen hun voeten, waardoor het lijkt alsof ze zweven. Bij verschillende altaren branden kaarsen, de meeste staan bij het hoofdaltaar vooraan in de kerk. Hun vlammen zorgen voor een indrukwekkend schaduwspel op de muren en beelden. Er zijn maar een stuk of vijf mensen op deze mis afgekomen. Kennelijk ben ik niet de enige die niet weet welke naamdag het is. Niet veel later, als de mis gestart is, vult een prachtig zacht gezang de kerk. *Regem martyrum dominum; venite, adoremus*. De Heer, de Koning der martelaren; kom, laten wij Hem aanbidden. De stemmen van de pastoors vibreren in mijn borst. Algauw volgen de psalmen, lezingen en antwoordliederen. Tussendoor vallen er ingetogen stiltes, af en toe doorbroken door een korte kuch. Geleidelijk verdwijnt de nervositeit die ik voelde om mijn eerste mis vanuit de cel bij te wonen. Mijn hartslag lijkt het trage ritme van de melodieën over te nemen. Als tot slot het amen klinkt, verlaten de paar Groningers de kerk, iets later gevolgd door de pastoors. Zie ik het verkeerd of kijkt een jonge pastoor mijn kant op?

Ik sla mijn ogen neer en wacht tot mijn biechtvader mij nadert. Om de tijd te doden schuifel ik wat heen en weer. Ik verwacht het verweerde gezicht van de oude pastoor elk moment bij mijn raam. Maar er komt niemand. De stilte is teruggekeerd; ik ben alleen. Heb ik het verkeerd begrepen? Ik wacht nog even, om me na een poosje langzaam om te draaien naar het Maria-altaar en behoedzaam de kaars uit te blazen.